

УДК 82.091: 821.161.2+821.111

С. С. Кобута,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

МОТИВ СВОБОДИ В СОЦІАЛЬНІЙ ПОЕЗІЇ ІВАНА БАГРЯНОГО ТА ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА

У статті розглядаються особливості авторського трактування соціальної свободи у ліриці Івана Багряного та Джорджа Орвелла. Порівнюється висвітлення письменниками проблеми соціальної незахищеності населення, розглядається залежність людини від матеріальних факторів. Особлива увага приділяється взаємозв'язку понять соціальна свобода та вільна людина, а також умовам його реалізації. Визначаються спільні та відмінні риси інтерпретації Іваном Багряним та Джорджем Орвеллом соціальної свободи та факторів її обмеження.

Ключові слова: Іван Багряний, Джордж Орвелл, типологічний підхід, вільна людина, соціальна свобода, духовність, матеріалізм, гідність.

FREEDOM IN THE SOCIAL POETRY OF IVAN BAHRJANYJ AND GEORGE ORWELL

The article dwells on the transformation of the notions of freedom in the social poetry of Ivan Bahrjanyj and George Orwell. Both authors pay their attention to the problem of social dependence of a common person from the surrounding materialistic world. With the vivid examples, through images and masterful allusions both writers illustrate the negative effect which money and soul corruption have on lives of people, they show how people's minds and virtues give way to the materialistic pleasures and comforts, and serve as a substitute for human freedom.

Ivan Bahrjanyj and George Orwell claim that the lack of social liberty is caused by the restricting state policy as well as changes in the minds and hearts of modern people. The role of social freedom as a mechanism of the spiritual liberation of a personality and as the dimension of the person's freedom is determined. Typological similarities and differences of the peculiarities of the literary interpretation of the authors' social poetry are defined. It is proved that both writers touch upon similar problems and tend to resolve them as if having an indirect dialogue, which serve as an evidence of their typological similarity on the levels themes and ideas. The main difference in the ways of authors interpretation of social freedom is a permanent presence of a national factor in verses of Ivan Bahrjanyj.

Key words: Ivan Bahrjanyj, George Orwell, typological approach, free person, social liberty, spiritual unity, materialism, dignity.

МОТИВ СВОБОДИ В СОЦІАЛЬНІЙ ПОЕЗІЇ ІВАНА БАГРЯНОГО І ДЖОРДЖА ОРУЕЛЛА

В статті розглядаються особливості авторської інтерпретації соціальної свободи в поезії Івана Багряного та Джорджа Оруелла. Головним предметом типологічного порівняння стає проблема соціальної незалежності, а також залежності людини від матеріальних цінностей і факторів. Особливу увагу приділяється взаємозалежності соціальної свободи і поняття свободного людини, а також умовам її безпримусової реалізації. Визначено типологічні риси та відмінні риси в особливостях художественної інтерпретації соціальної свободи в ліриці Івана Багряного та Джорджа Оруелла.

Ключові слова: Іван Багряний, Джордж Оруелл, типологічний підхід, свободний людина, соціальна свобода, матеріалізм, достоїнство.

Проблема волі як фундаментальної цінності в житті людини набуває різноманітних інтерпретацій в літературі залежно від авторського трактування та жанрово-стильових особливостей твору. У творчій спадщині українця Івана Багряного та британця Джорджа Оруелла центральним орієнтиром є «вільна особистість», а також умови та обставини її самореалізації. Своє місцеве рішення дана проблема знаходить не лише у прозі та публіцистиці, але і в поезії письменників.

Метою даного дослідження є уявлення ролі та місця свободи у соціальній поезії Івана Багряного та Джорджа Оруелла, а також зіставлення поетичного доробку авторів у компаративній площині.

Джордж Оруелл – англійський прозаїк, журналіст та публіцист ніколи не позиціонував себе як поета, хоча і плевав серйозні поетичні амбіції [10, р. 2]. Згідно з даними видання П. Девідсона його поетичний доробок, разом зі втраченими творами, налічує лише 26 віршів [6], які, втім, торкаються широкого кола проблем.

Іван Багряний, як і багато літераторів, розпочав свій творчий шлях як поет. За визначенням Л. Черватенка він прямо зараховував себе до поетів-борців, поетів-воїнів за велику справу попередників [1, с. 132] і використовував власні твори як засіб естетичного, духовного та національного виховання. Вірші українського поета розмаїті за жанрами, стилями та спрямуваннями. Втім, попри подібну різноманітність, вони – оперативний відгук на докілья, реальні події, конкретних людей, з якими автор стикався [1, с. 131]. Це дає підстави Ю. Клену та Н. Шаповаленко говорити про публіцистичний характер поезії Івана Багряного [5, с. 437], яка разом з публіцистикою та прозою виражає основні ідеї автора. Віршований доробок Івана Багряного значно перевищує напрацювання Джорджа Оруелла за обсягом та художньою якістю [10], але на жанровому, стильовому та образному рівнях їх поезії спостерігається певна подібність.

Однією з найважливіших тем у соціальній ліриці Івана Багряного та Джорджа Оруелла є свобода. Як базовий елемент концепції «вільної людини» вона актуалізується у віршах авторів через боротьбу духовного та матеріального начал, котра визначає рівень зовнішньої та внутрішньої волі особистості. Обидва поети підкреслюють невідповідність навколишнього світу високим стандартам. Основною проблемою вони визначають не так соціальні та економічні фактори, як зміни у людській свідомості та їх моралі, що відбулися під впливом негативних чинників. Джордж Оруелл на повен голос заявляє про нового ідола – гроші. У поезіях «Роман», «Менше зло», «День святого Ендрю» він викриває людську жадібність та егоїзм, залежність від матеріальних благ, які більше не служать людям, а визначають їх. Поет звертається до такої суспільно неприйнятної теми, як проституція, щоб продемонструвати моральне падіння, на яке здатне людина, спокушена владою грошей. У вірші «Романтика» ліричний герой закохується у прекрасну бірманську дівчину, але, замість освідчення, хоче купити її любов, що суперечить традиційному розвиткові романтичного сюжету та нівелює образ персонажа як носія високих почуттів. Однак на читача чекає ще більше розчарування – відповідь героїні. Замість очікуваного обурення чи шоку «невинне створіння» вирішує вдало скористатися власною молодістю та красою заради наживи: *«Поглянула сумна і чиста, У світі наймиліша, Дівочим голосом речистим ціну назвала вищу»* [7].

Джордж Оруелл підкреслює дисонанс між зовнішньою чистотою та внутрішньою зіпсутістю людини, а також згубний вплив грошей на особистість, незалежно від її культурного розвитку. У суспільстві, представником якого є британець, домінує культ матеріального благополуччя, усе можна купити і продати, питання лише в ціні, що і породжує цинізм автора. Він пише, що сучасне йому покоління здатне пожертвувати духовністю заради наживи, а отже, у такому контексті зовнішньою та внутрішньою свободою людини керує не вона сама, а набір зовнішніх факторів.

В іронічному вірші «Менше зло» автор продовжує тему морального падіння, описуючи, як ліричний герой у чужій країні робить вибір між домом розпусти та храмом Божим на користь першого: *«Я подумав про дзвін вдаліні у церквах в християнських містах. Я почув голоси монахинь і звернув у будинок гріха»* [9]. Персонаж вільний обирати між дотриманням моралі та плотським задоволенням, і він віддає перевагу останньому. На перший погляд, така ситуація є маніфестом абсолютної свободи людини, вільної від релігійних і суспільних умовностей, але на ділі Джордж Оруелл протиставляє не соціальне та особисте, а одні соціальні кліше іншим. Відвідини церкви не описуються як пошук відпочинку для душі, але лише як вияв прийнятної «джентльменської» поведінки. Не дотримуючись його, герой нічого не втрачає в духовному аспекті. На цьому акцентує поет, коли його персонажу набридають відвідини борделю і тому він обирає «менше зло» – піти послухати проповідь: *«Там жінка одна чекала мене, Як униз я по вулиці брів. Я побачив її волосся масне й розвернувся у Божий дім»* [9].

Втім Джордж Оруелл не намагається шокувати читача, протиставляючи релігію та проституцію. Він переконаний, що корінь зла криється в тому, що матеріальні проблеми послідовно і впевнено витісняють духовні потреби. У поезії «День Св. Ендрю» письменник стверджує, що гроші здатні обмежити будь-яку особисту свободу людини, зіпсувати її внутрішній світ, перетворивши на бездумну жадібну машину. У цьому аспекті мова йде не лише про зовнішню свободу чи свободу дії, але й про внутрішню свободу особистості, її ставлення до світу. Людина сама собі ставить бар'єри та психологічні обмеження, виправдовуючи власні дії фінансовою спроможністю: *«Бог грошей, він володар наших днів, господар крові, тіла, дії і рішення, котрий дає притулок від вітрів і, даючи, надовго не залишить. Він пильно й ревно стежить за людьми: від таємниць до мрії і до думки. Він обирає, ким і чим є ми, і наших днів малює візерунки»* [8]. Поєднуючи звичний для романтичної поезії пафос із тверезим цинізмом, Джордж Оруелл досягає унікального стилю своїх віршів, котрий, як і в Івана Багряного, межує з публіцистичністю. Він повертається до вічної теми залежності людини від зовнішнього світу, адже на зміну церковним догмам приходить пуританська мораль, котра, в свою чергу, відступає перед культом наживи. Загалом зовнішній вплив на індивіда проявляється у формі заборон та обмежень, не завжди доцільних чи аргументованих. Його результатом є знеособлення людини, занепад її внутрішньої свободи, котра все частіше визнається суспільною думкою.

Таким чином, Джордж Оруелл звертає увагу на те, що саме гроші визначають спосіб життя сучасної людини, безпосередньо впливають на її моральні цінності та спосіб мислення. Матеріальне витісняє духовне, стаючи основним обмежувальним фактором як внутрішньої, так і зовнішньої свободи.

Як і Джордж Орвелл, Іван Багряний звертається до теми заміни духовних цінностей матеріальними. Втім на відміну від британського автора, він вважає це не так моральною проблемою, як соціальною. У резонансній поемі «Ave Maria» поет змальовує трагедію звичайної і чесної дівчини Марії, яка свідомо стає на шлях розпусти, щоб вижити і не дозволити маленькому синові вмерти голодною смертю: «Відчаєм сходять очі: «Ну й як?» – А син кричить І зсохлі груди ссе. «Ну й що ж... прийшла звіділь, Туди й вернути хочуть?... І вернуть... І ніду!» [3, с. 237–238]. Попередником її морального падіння стає падіння фізичне, вимушене. У випадку Марії обмеження економічної та соціальної свободи змусило жінку знехтувати собою та піти проти власного сумління. Проте час, гроші та алкоголь змінюють героїню, вона більше не намагається протистояти жорстоким обставинам, все більше втрачаючи себе: «Хто скотився, тому все їдно. Страмне торжище звичкою стало, – Породивсь хоробливий вогонь... Ніч-зараза всю душу зсмоктала, А туди пару грубих долонь» [3, с. 241].

Іван Багряний показує як благородні мотиви поступаються місцем хтивості та байдужості. Його героїня віддає сина, заради якого пішла на жертви, стає на шлях свідомого саморуйнування і, навіть маючи можливість зупинитись, не робить цього, отруюючи душі оточуючих як живе втілення гріха, що визнає лише одного ідола – гроші. У кращих традиціях жанру Марію чекає розплата – через багато років вона несвідомо закохується у власного сина. Саме цей трагічний поворот сюжету змусив критиків поеми «прогледіти» її критичний зміст, те, що за моральним боком проблеми захована глибока соціальна катастрофа, яка позбавляє людей права реального вибору.

Загалом, «Ave Maria» глибоко символічна, її прочитання змінюється з часом, а Марія є то як уособлення слабкої-сильної жінки, приреченої на безчестя важким соціально-економічним становищем у молодій соціалістичній республіці, то як символ цілої країни – України з її вічним ореолом безталанної матері, котра потребує допомоги власних дітей, але так і не отримує її.

Іван Багряний повертається до теми соціального падіння майже через 20 років після видання поеми «Ave Maria», описуючи повоєнні події в Німеччині у творі «Блокада». Він знову вимальовує образ знівельованої людини, перш за все жінки, готової чи то закономірно, чи то з відчаю поступитись власною гідністю: «І стогнуть під муринами Доротеї, І сохнуть Крїмгільди від гонорей... Гей, там, де пишались «великі готи». Хтось ставить диявольську оперету: Беруть Крїмгільду бушмени і готтентоти На брукові за цигарету» [2, с. 136]. Цього разу його образи Крїмгільди та Доротеї уособлюють трагедію не просто європейської жінки, яка в повоєнний втрачає правильний орієнтир у житті, але й людства загалом. Адже варто зазначити, що для Івана Багряного як українського поета жінка – це передусім сакральний образ матері, чистої дівчини, варті поклоніння та захоплення, саме тому його ліричний герой болісно сприймає подібну цинічну реальність. Більше того, йому, як і Джорджу Орвеллу, здається неправильним те, що люди канонізують нові ідеали: «До них же – до слави «великих готів», – Вітчизни ім'я написавши на шильді, Вклякає побожно юрба ідіотів До стін до «готичних» тій Крїмгільді» [2, с. 136]. Таким чином, обидва письменники сходяться у критиці сучасного ладу, схильного до підміни одних вартостей іншими без урахування їх якості.

Характерною рисою поезії Івана Багряного, як і публіцистики та художньої творчості загалом, є своєрідна націоналізація загальнолюдського. В умовах тотальної повоєнної кризи моралі він хвилюється передусім падінням українців, котрі орієнтуються на європейський стиль життя, не усвідомлюючи, що їх орієнтир сам потребує допомоги: «Господи-Боже! Юрба знайома Мужів державних і вельми вчених! Завжди безбатченків, завжди бездомних І слухно «унтерменшами» наречених... Та ради нема на тих гелготів – На той, на нечасний орден ідіотів» [2, с. 137]. Автор критикує сліпе наслідування, нагадуючи співвітчизникам про обов'язок перед Вітчизною. Він називає «унтерменшами» тих, хто забуває про своє коріння. У цьому контексті самоідентифікація стає засобом збереження внутрішньої свободи та свободи волі людини.

Отже, обидва автори звертаються до теми втрати волі в умовах зміни життєвих орієнтирів, коли матеріальне домінує над духовним. Типологічним збігом їх соціальної лірики є інтерпретація морального падіння як внутрішньої несвободи особистості, коли прогресуюча меркантильність суспільства є основним ворогом духовності та обмежувальним фактором. Відмінною рисою у трактуванні теми Іваном Багряним та Джорджем Орвеллом є домінування національного елемента в поезії українського поета. В той час, коли британець лише зображає цинічну реальність, в надії на зміни, Іван Багряний вважає патріотизм основними ліками від моральної деградації, що становить авторську особливість поезії українського автора.

Таким чином, у своїй ліриці на Іван Багряний та Джордж Орвелл торкаються соціальних проблем, від яких залежить воля людини. Обидва письменники звертаються до питання боротьби духовного з матеріальним в людині. Їх трактування грошей як одного з факторів обмеження зовнішньої і внутрішньої свободи особистості дає змогу говорити про типологічний збіг передусім на тематичному та ідейному рівнях. Типологічна розбіжність полягає в тому, що Джордж Орвелл основною причиною такого стану речей називає зміну пріоритетів людини з виразним домінуванням матеріалізму, а Іван Багряний схильний розглядати занепад моралі як явище передусім соціальне, спричинене глибокою суспільною кризою та особливостями політичного режиму.

Іван Багряний та Джордж Орвелл у своїй соціальній поезії наповнюють образ «вільної людини» такими важливими рисами, як домінування духовного начала над матеріальним, дотримання традиційних моральних засад та вміння віднайти своє покликання у світі і залишитися йому вірним. Їхня «вільна» особистість є неодмінно духовно цілісною та готовою боротися за важливі для неї речі. Основною відмінністю в інтерпретації авторів є виразна національна складова, що лейтмотивом проходить через усю соціальну поезію Івана Багряного та творчість автора загалом.

Література:

1. Багряний І. «Вперед, сини народу, в кайдани закутого!» Тексти пісень / Іван Багряний [Передмова Л. Череватенко]. – Київ. – 1996. – № 1–2. – С. 119–138.
2. Багряний І. 3 поеми «Блокада» / Іван Багряний // Дніпро. – 1998. – № 7–8. – С. 135–138.
3. Багряний І. Скелька: Поеми / Іван Багряний. – Х. : Важпромавтоматика, 2008. – 288 с. – (Серія «Грамота»).
4. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
5. Шугай О. Іван Багряний: нове й маловідоме. Есеї, документи, листи, спогади, нотатки, факти. Кн. 1. / О. Шугай. – К. : Смолоскип, 2013. – 960 с. + 48 іл.
6. Davison Peter, Getting it Right January – March 2010 / [Електронний ресурс] Режим доступу : www.finlay-publisher.com
7. Orwell G. Romance / George Orwell // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://orwell.ru/index>
8. Orwell G. Saint Andrew's Day // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://theorwellprize.co.uk/george-orwell/by-orwell/poetry/st-andrews-day-1935/>
9. Orwell G. The lesser evil / George Orwell // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://orwell.ru/index>
10. Taylor D. J. Orwell's poetry // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://theorwellprize.co.uk/george-orwell/about-orwell/d-j-taylor-orwells-poetry/>